

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ КЕРІВНИКА В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Ю.М. Чемодурова

м. Запоріжжя

КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР,

Старший викладач кафедри менеджменту освіти та психології

Актуальність проблеми. Радикальні соціально-економічні та політичні зміни, що відбулися наприкінці ХХ ст. та продовжуються сьогодні в нашій країні, звичайно, не могли не позначитися й на тенденції професійного та особистісного розвитку, в тому числі в першу чергу працівників педагогічної праці всіх рівнів: від керівника навчального закладу до педагога-предметника.

Ускладнення ситуації функціонування педагогів в сучасній школі при тих змінах, які в ній відбуваються, динамічності зростання адекватних і неадекватних вимог, що висуваються, а також низький рівень психологічної культури, недостатній розвиток відповідних сучасному рівню комунікативних здібностей та навичок саморегуляції, призводить до того, що значна частина працівників педагогічної сфери страждає на так звані «хвороби стресу» - численні соматичні та нервово-психічні захворювання. Протиріччя та відсутність чітких орієнтирів в галузі освітньої політики підсилює психоемоційні навантаження педагогів, породжує психологічний дискомфорт, провокує дезадаптацію, призводить до виникнення негативізму, скептицизму та апатії, тобто вираженої професійної деформації особистості.

На рівні емоційної сфери особистості педагога професійні деформації проявляються найчастіше як синдром психічного вигорання. В той же час вигорання часто розглядається й як механізм психологічного захисту в ситуації здійснення професійної діяльності з високим рівнем особистісної залученості, але при відсутності достатніх особистісних і психічних ресурсів. Слід визнати, що в практиці професійної підготовки як педагога, так і керівника навчального закладу

не передбачається цілеспрямованого формування емоційної стійкості щодо збільшення стресогенних факторів, як умови профілактики психічного вигорання і професійної деформації.

Отже, **метою** є визначення психологічних особливостей формування професійної деформації керівника в системі освіти.

Професійна деформація - це негативне соціально-психологічне явище, яке постає у вигляді різноманітних особистісних та поведінкових проявів, що деструктивно впливають на процес і результат професійної діяльності.

В психології існують різні визначення професійної деформації. Традиційно, коли говорять про професійні деформації, мають на увазі розповсюдження звичної рольової (професійної) поведінки на непрофесійні сфери, тобто інтеріоризація в структуру особистості професійних поведінкових стереотипів, які проявляються у зовнішній поведінці, викликають негативну реакцію оточуючих і можуть призводити до явних або неявних конфліктів (С.В. Дмитрієв; Є.І. Рогов; Е.Ф. Зеєр; Р.М. Грановська). Крім того, часто професійна деформація розглядається як елемент дезадаптації особистості (С.П. Пронін; Н.С. Пряжніков; С.П. Безносков; Н.В. Кузьміна).

В свою чергу, вивчення робіт зарубіжних вчених (Г. Беккер, К. Зейферт, І. Ландшир, К. Роджерс, Д. С'юпер та ін.) показує, що при дослідженні професійного становлення особистості в основному звертається увага на професійно важливі якості і продуктивні психологічні новоутворення. Психологічні особливості професіоналізації досліджувалися в контексті становлення «Я-концепції» фахівця. Деструктивні зміни особистості не були спеціальним предметом дослідження і найчастіше розглядаються через призму синдрому емоційного згорання, який характеризується станом виснаження і втоми фахівців, які перебувають у тісному спілкуванні з іншими людьми (клієнтами, пацієнтами, учнями тощо). Тому в професійну групу людей, схильних до цього синдрому, були включені насамперед лікарі, психологи, вчителі, менеджери, соціальні працівники тощо.

У вітчизняних концепціях професійного становлення (В.А. Бодров, Є.О. Клімов, А.К. Маркова, Ю.В. Поваренков, Е.Ф. Зеєр та ін.) визнається, що професійний розвиток особистості супроводжується як особистісними надбаннями, так й втратами. Відбувається те, що називають деформацією (викривленням) і деструкцією (руйнуванням) як соціально прийнятної структури діяльності, так й самої особистості фахівця.

Виділяють два види професійної деформації: деформацію особистості та деформацію діяльності і трудового поведінки. Поява особистісних деформацій не є неминучим наслідком умов роботи, а пов'язана скоріш з неконструктивністю професійного стилю й рольових установок. Дія факторів ризику в діяльності неоднозначна і може (як і будь-який стрессогенний фактор) приводити як до деформацій, так і до зростання стійкості та життєздатності особистості. З іншого боку, характеристики особистості впливають на особливості реалізації діяльності. При цьому деформації поведінки і діяльності можуть розглядатися в якості зовнішнього прояву деформацій особистості. Тому професійні деформації ми розглядаємо насамперед як «викривлення» психологічної моделі професійної діяльності.

Так як найбільшою мірою професійні деформації виражені в системі «людина - людина», то основним фактором, ключовою детермінантою розвитку професійних деструкцій керівника буде сама управлінська діяльність. В першу чергу це пов'язано з тим, що керівник сфери освіти володіє цілою рольовою системою, тобто виконує кілька соціальних ролей (педагог, директор тощо), внаслідок чого може виникати рольова напруженість і навіть рольовий конфлікт. Змішання соціальних ролей, виникнення сплутаності, коли в простір професійної взаємодії втручаються інші види відносин і зв'язків, є можливою причиною виникнення професійній деформації.

Ще однією з можливих причин виникнення професійній деформації керівника є природне прагнення людини до зняття напруги і полегшення психологічного навантаження, яке проявляється в даному випадку у виробленні та

закріпленні особистістю стереотипних дій і підходів до вирішення тієї чи іншої ситуації в рамках професійної діяльності.

Наступною причиною є постійна експлуатація професійно важливих, затребуваних якостей (як правило, обумовлених взаємодією з людьми), що з часом починають домінувати і негативно позначаються на професійній діяльності. Навіть деякі функціонально-нейтральні якості при цьому поступово трансформуються в професійно негативні якості особистості. В результаті, як доведено дослідниками, вищезазначені соціально-психологічні зміни провокують розвиток професійних деформацій особистості керівника, що в одних випадках може бути обумовлено індивідуальними особливостями суб'єкта, в інших - формуються як засіб психологічного захисту, у третіх - ініціюються специфікою взаємодії з людьми, у процесі постійної комунікації.

Так, сучасні уявлення дозволяють стверджувати, що психологічним механізмом професійної деформації керівника виступає негативні зміни психологічного досвіду особистості під впливом службової діяльності. При цьому психологічний досвід - це не тільки інформаційний блок (кількість інформації), що чоловік повинен засвоїти, але й модель певних адаптаційно-компенсаторних можливостей психіки людини. Зміна психологічного досвіду в бік зниження ролі в службовій діяльності моральних регуляторів поведінки гуманістичної спрямованості та домінування жорстких управлінських, адміністративних норм призводять до формування стійкої егоцентричної позиції, іноді з відсутністю чітких моральних домінант, нетерпимістю, безапеляційністю, вороже-агресивним ставленням до критики тощо. Такі негативні зміни психологічного досвіду під впливом службової діяльності визначають виникнення професійної деформації, її особливості, структуру, динаміку проявів.

Аналіз досліджень дозволяє виділити деформації, що часто зустрічаються серед працівників сфери освіти, у тому числі й керівників. Це: авторитарність, агресивність, консерватизм, соціальне лицемірство, поведінковий трансфер (перенесення), емоційна індиферентність. Крім того, зі збільшенням стажу роботи починає позначатися синдром «емоційного згоряння», що призводить до появи

емоційного виснаження, втоми, тривожності, виникнення песимізму, дегуманізації та інших станів і якостей, що руйнують особистість, - тобто відбувається деформація емоційної сфери особистості керівника. Психологічний дискомфорт проковує хвороби і знижує задоволеність професійною діяльністю.

У зв'язку з цим назріла необхідність розробки технологій подолання деструктивних тенденцій у професійному розвитку працівника сфери освіти. Серед можливих шляхів професійної реабілітації та способів подолання деформації в першу чергу називають наступні:

- підвищення соціально-психологічної компетентності та аутокомпетентності;
- діагностика професійних деформацій і розробка індивідуальних стратегій їх подолання;
- проходження навчання за програмами особистісного і професійного зростання;
- рефлексія професійної біографії та розробка альтернативних сценаріїв подальшого особистісного і професійного розвитку;
- профілактика професійної дезадаптації фахівця-початківця;
- оволодіння прийомами, способами саморегуляції емоційно-вольової сфери та самокорекції професійних деформацій;
- підвищення кваліфікації або перехід на нову посаду.

Висновки. Таким чином, можна сказати, що управлінська діяльність сприяє формуванню деформацій, тобто таких якостей, які деструктивно впливають на діяльність і професійну поведінку. Характер, ступінь вираженості професійних деформацій керівника залежать від характеру та змісту управлінської діяльності, від стажу роботи та індивідуально-психологічних особливостей особистості керівника: у одних - вона призводить до втрати кваліфікації, у інших - до байдужості, у третіх - до безпідставного завищення самооцінки й агресивності, але в більшості випадків - до пошуку засобів професійної реабілітації.